

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.16>

БЕЗПОСЕРЕДНЯ СУДОВА ДЕМОКРАТІЯ ЯК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН

Берч В.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету,
ORCID: 0000-0002-3837-4724
e-mail: nikakv@gmail.com

Берч В.В. Безпосередня судова демократія як конституційно-правовий феномен.

У науковій статті досліджено безпосередню судову демократію як конституційно-правовий феномен.

Встановлено, здійснення наукового дослідження щодо безпосередньої участі народу у здійсненні судової влади вимагає застосування різних методів та підходів для отримання об'єктивних інформації та розуміння цього процесу. До них належать емпіричні дослідження (збір фактичних даних, пов'язаних із судовими справами, в яких брали участь громадяни, аналіз судових документів, протоколів судових засідань та інших джерел інформації), вивчення законодавства та правових актів, що регулюють участь громадян у судових процесах, з метою визначення структури та обсягу прав та обов'язків учасників судових справ, дослідження історичних змін у законодавстві, які стосуються безпосередньої участі народу у здійсненні судової влади та їхнього впливу на сучасну судову практику, соціологічні опитування та анкетування (за допомогою структурованих анкет або інтерв'ю можна досліджувати думки та переконання громадян щодо участі у судових процесах, їхні очікування та ставлення до судової системи загалом), порівняння судових рішень та практик у різних судових системах або регіонах для визначення схожих та відмінних характеристик у впливі безпосередньої участі громадян на судову владу.

Підкреслено, забезпечення незалежності судової влади та підвищення її соціальної відповідальності перед громадянами через ЗМІ та громадянське суспільство є важливими складовими на шляху до вдосконалення системи правосуддя.

Зазначено, безпосередня судова демократія – це механізм, за допомогою якого громадяни беруть активну участь у прийнятті судових рішень, надаючи їм можливість впливати на вирішення справ. У цьому контексті, громадяни стають суддями, які беруть участь у розгляді конкретних справ, виносять рішення і визначають покарання, якщо воно необхідне.

Резюмовано, незважаючи на переваги безпосередньої судової демократії, вона також супроводжується викликами та обмеженнями, такими як недостатнє правове навчання громадян, можливість маніпуляцій та потреба в значних ресурсах для забезпечення участі громадян у судових процедурах. Однак ці обмеження не є непереборними, і вони можуть бути подолані за допомогою ефективних освітніх та інформаційних програм, а також заохоченням громадянської участі.

Ключові слова: демократія, державна влада, безпосередня судова демократія, правосуддя, громадянське суспільство, правова держава, ЗМІ.

Berch V.V. Direct judicial democracy as a constitutional and legal phenomenon.

The scientific article examines direct judicial democracy as a constitutional and legal phenomenon.

It has been established that conducting scientific research on the direct participation of the people in the exercise of judicial power requires the use of various methods and approaches to obtain objective information and understand this process. These include empirical research (collection of factual data related to court cases in which citizens participated, analysis of court documents, minutes of court sessions and other sources of information), study of legislation and legal acts regulating the participation of citizens in court processes, in order to determine the structure and scope of the rights and obligations of participants in court cases, the study of historical changes in legislation that relate to the direct participation of the people in the exercise of judicial power and their influence on modern judicial practice, sociological surveys and questionnaires (using structured questionnaires or interviews it is possible to investigate the opinions and beliefs of citizens regarding participation in judicial processes, their expectations and attitudes towards the judicial system in general), comparing court decisions and practices in different judicial systems or regions to identify similar and different

characteristics in the impact of direct participation of citizens on the judiciary.

It is emphasized that ensuring the independence of the judiciary and increasing its social responsibility to citizens through mass media and civil society are important components on the way to improving the justice system.

It was noted that direct judicial democracy is a mechanism by which citizens take an active part in making court decisions, giving them the opportunity to influence the decision of cases. In this context, citizens become judges who participate in the consideration of specific cases, make decisions and determine punishment, if it is necessary.

In summary, despite the advantages of direct judicial democracy, it is also accompanied by challenges and limitations, such as insufficient legal education of citizens, the possibility of manipulation and the need for significant resources to ensure the participation of citizens in judicial procedures. However, these limitations are not insurmountable and can be overcome through effective education and awareness programs, as well as by encouraging civic participation.

Key words: democracy, state power, direct judicial democracy, justice, civil society, rule of law, mass media.

Актуальність теми та постановка проблеми. Проблематика безпосереднього народовладдя є однією з ключових тем у сучасному політичному та правовому дискурсі, і її розглядають науковці з різних поглядів та аспектів. Однак, питання щодо безпосередньої участі народу у судовій владі залишається досить мало дослідженим і складним, і потребує глибокого та всебічного наукового аналізу.

Реалізація безпосереднього народовладдя в сфері судової влади вимагає розуміння політичного та правового контексту кожної конкретної країни чи регіону. Це означає аналіз конституційних норм, законодавства, судової практики та політичних реалій, які впливають на можливість громадян брати участь у судовому процесі.

Здійснення наукового дослідження щодо безпосередньої участі народу у здійсненні судової влади вимагає застосування різних методів та підходів для отримання об'єктивних інформації та розуміння цього процесу. До них належать емпіричні дослідження (збір фактичних даних, пов'язаних із судовими справами, в яких брали участь громадяни, аналіз судових документів, протоколів судових засідань та інших джерел інформації), вивчення законодавства та правових актів, що регулюють участь громадян у судових процесах, з метою визначення структури та обсягу прав та обов'язків учасників судових справ, дослідження історичних змін у законодавстві, які стосуються безпосередньої участі народу у здійс-

ненні судової влади та їхнього впливу на сучасну судову практику, соціологічні опитування та анкетування (за допомогою структурованих анкет або інтерв'ю можна досліджувати думки та переконання громадян щодо участі у судових процесах, їхні очікування та ставлення до судової системи загалом), порівняння судових рішень та практик у різних судових системах або регіонах для визначення схожих та відмінних характеристик у впливі безпосередньої участі громадян на судову владу. Такі способи дослідження допомагають встановити фактичні дані, аналізувати тенденції, виявляти фактори впливу та розкривати можливості для подальших реформ у сфері участі громадян у судовій владі. Комбінування різних методів дослідження може дати більш об'єктивне та повне розуміння цього складного процесу.

Стан дослідження. Проблематика безпосередньої судової демократії була предметом наукового аналізу таких дослідників як: Ю. Бисага, Д. Белов, О.Бориславська, С. Гладій, К.Гуценко, І. Жаровська, А. Заєць, О.Колодій, О.Лотюк, В.Погорілко, С. Прилуцький, О. Скрипнюк, Н.Солнишкіна, О.Совгіря, В.Тертишник, О.Тодика, О.Хотинська-Нор, О.Щербанюк, А. Янчук та інші.

Метою статті є дослідження безпосередньої судової демократії як конституційно-правового феномену.

Основний зміст. Сучасні суспільства динамічно розвиваються, а їхні правові системи постійно адаптуються до викликів часу. Однією з цих адаптацій є розширення ролі громадян у прийнятті судових рішень, що реалізується через концепт безпосередньої судової демократії.

Дослідники вивчають конкретні механізми та процедури, за якими громадяни можуть брати участь у судових процесах, включаючи вибір присяжних, участь у судових колегіях тощо. Важливо розібратися, які кроки необхідно здійснити для активної участі громадян. Ретельний науковий аналіз функцій присяжних суддів у судовому процесі; їхньої ролі у прийнятті судових рішень, впливу на процес та об'єктивність рішень; оцінка ефективності системи безпосередньої участі громадян у судовому процесі, дослідження наскільки цей механізм сприяє реалізації справедливості, підвищенню довіри до судової системи; порівняння практики безпосередньої участі народу у судовій владі у різних країнах для визначення спільних тенденцій, відмінностей та найкращих практик; вивчення громадської думки та ставлення громадян до участі у судових процесах, а також поглядів та інтересів інших зацікавлених сторін, включаючи судову систему та адвокатські об'єднання – усі ці аспекти можуть виявити не тільки позитивні аспекти безпосереднього народовладдя у судовій владі, але й визначити можливі виклики та

шляхи покращення цього механізму з метою забезпечення справедливої, ефективної та демократичної системи правосуддя.

Слід зауважити, що безпосередня судова демократія бере свої витoki із здійснення державної влади народом. Нормативні основи України та інших країн, а також міжнародні нормативні акти не містять чіткого визначення терміну «безпосереднє здійснення влади народом», що призводить до різних інтерпретацій та підходів у розумінні цього терміну на практиці, що в свою чергу ускладнює впровадження цього виду публічної влади.

У рамках нашого дослідження варто звернути увагу на рішення Конституційного Суду України, котрі стосуються зазначеного вище правового феномену. Зокрема, йдеться про такі положення:

1. Конституція України була прийнята Верховною Радою України від імені Українського народу, як вказано в преамбулі Конституції України. Згідно зі статтею 5 Конституції України, народ має виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні. Це право не може бути захоплене державою, її органами або посадовими особами. Таким чином, прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім виразом суверенітету народу, який передав це уповноваження Верховній Раді України для її прийняття [1].

2. Міжнародні угоди, які Верховна Рада України погодила і ратифікувала, стають невід'ємною частиною національного законодавства України. Це є механізмом реалізації волі народу щодо розповсюдження компетенції міжнародних судових органів на територію України, за умови, що положення цих угод не суперечать Конституції України [2].

3. За висновком Конституційного Суду України, частину третю статті 5 Конституції України слід інтерпретувати так, що народ, який є володарем суверенітету і єдиним джерелом влади, може здійснювати своє право визначати конституційний лад в Україні через прийняття Конституції України на всенародному референдумі [3].

4. З тексту положень другої та третьої частин статті 5 Основного Закону України випливає, що народ є основним джерелом влади і володарем суверенітету в Україні, і, отже, він має право встановлювати та змінювати конституційний лад країни. Конституційний Суд України визначив, що під узурпацією державної влади розуміється неконституційне або незаконне захоплення влади органами державної адміністрації, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, громадянами або їх об'єднаннями тощо [4].

5. На рівні конституційних норм закріплено принцип регулярного проведення виборів, і використання цього принципу, відповідно до між-

народних угод, є ключовим елементом забезпечення демократичного характеру виборів [5].

6. Одним з важливих аспектів активного виборчого права є рівність кожного виборця в наданні однакової кількості голосів під час виборів [6].

7. Конституція та закони України, а також інші нормативно-правові акти, включаючи Конституцію Автономної Республіки Крим, затверджену Законом України від 23 грудня 1998 року № 350–XIV, разом із міжнародно-правовими угодами, які Україна ратифікувала, не містять терміну «народи Криму» та не розглядають його визначення. Тому використання у Декларації терміну «народи Криму» для узагальнення громадян України, які проживають в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, є необґрунтованим і не відповідає Конституції України [7].

8. Принцип народовладдя передбачає, що вся влада на території держави належить народу, і він здійснює цю владу як безпосередньо, так і через своїх представників у державних та місцевих органах влади. Принцип вільних виборів реалізується через такі основні аспекти: свободу формування і вираження виборцями своїх політичних переконань, об'єктивне та точне офіційне фіксування результатів голосування без спроб фальсифікації, а також прийняття результатів виборів і повагу до демократичного вибору громадян України. Весь процес виборів має бути організованим та проведеним таким чином, щоб забезпечити не тільки можливість вільного волевиявлення виборців, але і повагу до результатів голосування [8].

9. Конституційний Суд України підкреслює, що народ, який має суверенну прерогативу у питаннях установчої влади, обмежений визначеними Конституцією України рамками щодо процедур її здійснення [9].

10. Конституція України, яка виникла в результаті волевиявлення народу, встановлює правила і обмеження для здійснення влади, а також визначає процедури для внесення змін до неї, дозволяючи народу самостійно визначати свою долю [10].

11. В Україні суверенітет та влада належать народу, який вправі виражати свою владу безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування, як це визначено в частині другій статті 5 Конституції України. Ця основна засада конституції додатково уточнюється в статті 69, де говориться, що народне волевиявлення здійснюється через проведення виборів. Отже, вирішення конституційних конфліктів шляхом організації позачергових виборів до Верховної Ради України відповідає вимогам частини другої статті 5 Конституції України [11].

12. Відповідно до другої частини статті 5 Конституції України, народ є володарем суверенітету

і єдиним джерелом влади в Україні. Тому, будь-яке визначення народу як суб'єкта законодавчої ініціативи не може мати місце без визначення в Конституції України відповідної кількості громадян України, які мають право голосу [12].

Варто зауважити, що безпосередня судова демократія – це механізм, за допомогою якого громадяни беруть активну участь у прийнятті судових рішень, надаючи їм можливість впливати на вирішення справ. У цьому контексті, громадяни стають суддями, які беруть участь у розгляді конкретних справ, виносять рішення і визначають покарання, якщо воно необхідне.

Важливою особливістю безпосередньої судової демократії є відсутність посередників між громадянами і правосуддям. Громадяни беруть участь у судовому процесі безпосередньо, без посередництва адвокатів або професійних суддів. Їхня роль полягає в розгляді обставин справи, аналізі доказів та прийнятті судових рішень.

Безпосередня судова демократія є важливим конституційно-правовим феноменом, який дозволяє громадянам брати активну участь у судових процесах та впливати на прийняття судових рішень. Вона забезпечує підвищену легітимність, об'єктивність та справедливість судових вироків, проте вимагає розвитку правової освіти громадян та уважного врахування викликів та обмежень, пов'язаних із її впровадженням. В умовах сьогодення досліджуваний правовий інститут стає одним із способів зближення правосуддя з суспільством і реалізації демократичних принципів у правосудді. Так, безпосередня судова демократія представляє собою інноваційний підхід до судового процесу, який покликаний підвищити активність громадян у вирішенні судових справ та забезпечити більшу легітимність, справедливість і демократичність правосуддя, сприяє зменшенню відстані між судовою системою і громадянами, дозволяє громадянам відчувати власну активну роль у правосудді та сприяє підвищенню довіри до судової системи.

Висновки. Незважаючи на переваги безпосередньої судової демократії, вона також супроводжується викликами та обмеженнями, такими як недостатнє правове навчання, а відтак низький рівень правової культури та правової свідомості громадян, можливість маніпуляцій та потреба в значних ресурсах для забезпечення участі громадян у судових процедурах. Поряд з цим, ці обмеження не є непереборними, і вони можуть бути подолані за допомогою ефективних освітніх та інформаційних програм, а також заохоченням громадянської участі.

Усі ці аспекти роблять безпосередню судову демократію важливим конституційно-правовим феноменом, який допомагає зміцнити принципи демократії, правової держави і захисту прав

людини в сучасному суспільстві. Її впровадження та розвиток потребують уважного вивчення, розробки правових механізмів та залучення громадян до участі в судовому процесі з метою підвищення ефективності і справедливості правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року «Про тлумачення статті 98 Конституції України» (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України) від 11 липня 1997 року № 3-зп/1997.
2. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11.07.2001 № 3-в/2001.
3. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005.
4. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Київської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 141 Конституції України від 4 червня 2009 року № 13-рп/2009.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 22 Закону України „Про вибори народних депутатів України” стосовно рівномірного віднесення закордонних виборчих дільниць до всіх одномандатних виборчих округів, які утворюються на території столиці України – міста Києва від 4 квітня 2012 року № 7-рп/2012.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим „Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя” від 20 березня 2014 року № 3-рп/2014.
8. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини дев'ятої статті 61, частини третьої статті 105 Закону України „Про вибори народних депутатів України”, пункту 3 розділу II „Прикінцеві та перехідні положення” Закону України „Про внесення змін до Закону України „Про вибори народних депутатів України” щодо виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку партії у багатомандатному окрузі” (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії) від 21 грудня 2017 року № 3-р/2017.
9. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про всеукраїнський референдум” від 26 квітня 2018 року № 4-р/2018.
10. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про всеукраїнський референдум” від 26 квітня 2018 року № 4-р/2018.
11. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України „Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів” від 20 червня 2019 року № 6-р/2019.
12. Висновок Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 93 Конституції України (щодо законодавчої ініціативи народу) (реєстр. № 1015) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 13 листопада 2019 року № 5-в/2019.
13. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Харута В.Ф. Реалізація принципу народовладдя: доктринальні засади. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 76(2). Ч.1. 2023. С. 79-86.
14. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Натуркач Р.П. Правотворчість судової влади при здійсненні правосуддя, як джерело виборчого права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. 2023. С. 11-16.